

KAROLINA WOJTCZAK

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Romańskiej

karolina.wojtczak@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7226-0387

Anafora pamięciowa w prasowym dyskursie wspomnieniowym¹

Memory Anaphora in the Press Discourse of Memories

Abstract

The aim of this paper is to present the concept of cognitive anaphora and its contribution to the memory construction in the French information mainstream press genre. Our particular interest is what we have called “the discourse of memories” which French information press produces after the death of a celebrity in the discursive moment (*cf.* Veniard 2013). Anaphora is usually defined as “any repetition of an earlier element in a [text]” (Riegel *et al.* 1994: 610). In our view, the contribution of anaphora, especially nominal anaphora, to the production of meaning in memory discourse is fundamental. We will show that anaphoric relations are not based on linguistic parameters (*e.g.* lexical relations), but on the memory of a given community. We also discuss some of the linguistic indicators recurrent in journalistic practices, such as superlative, deixis, lexical field family, metaphor, and antonomasia.

Keywords: anaphora, co-reference, collective memory, French linguistics, discourse

Wstęp

Przedmiotem badania jest dyskurs francuskiej prasy informacyjnej głównego nurtu: ukazującej się codziennie, z założenia mającej na celu informować o najświeższych wydarzeniach (dzienniki: *Le Monde*, *Le Parisien*, *Le Figaro*, *Libération*). W szczególności chodzi o teksty, które ukazują się regularnie po śmierci znanych osób publicznych. Z uwagi na przyjęty przedmiot badań oraz wiodące założenia metodologiczne

¹ Projekt współfinansowany przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej

artykuł wpisuje się w najnowszy kierunek badań językoznawczych zwany francuską szkołą analizy dyskursu². Jego reprezentanci wychodzą z założenia, że prasa, będąc pośrednikiem pomiędzy źródłem informacji a wspólnotą, wpływa na sposób postrzegania świata przez tę ostatnią oraz wytwarza tzw. znaczenie społeczne (fr. *sens social*). Polega ono na nazywaniu, opisywaniu, wyjaśnianiu, słowem – nadawaniu znaczenia, wydarzeniom, zjawiskom, osobom istotnym z punktu widzenia danej wspólnoty. Rolą prasy jest nadać znaczenie szczególnie w momentach wielkich napięć społecznych – wydarzeń, które zakłócają rutynowy porządek rzeczy. Takim momentem jest z pewnością śmierć ważnej dla wspólnoty postaci. Zmarła osoba staje się przedmiotem dyskursu, jakby aktorem w teatrze wspomnień. Wspominanie jej z imienia i nazwiska nie wystarcza jednak na medialnej scenie pamięci: nazwa własna podlega intensywnej substytucji w obrębie tekstów prasowych. Substytutami nie są zwykle zaimki, lecz wyrażenia pełne semantyczne. Buduje się w ten sposób tzw. sieć anaforyczna, i to ten instrument budowania wspomnień umieszczamy w centrum analizy (cf. Corblin 1985, Schnedecker 2019). Anafora gramatyczna (zastępowanie nazwy własnej zaimkiem) ma nikły udział w tym dyskursie. Wielokrotne, intencjonalne nazywanie określonego przedmiotu dyskursu buduje punkty widzenia, tworzy emocje, wytwarza wartości, krzyżuje różne głosy i – w ostatecznym rozrachunku – w sposób zrytualizowany i kulturowo determinowany buduje pamięć o zmarłym.

Stawiamy hipotezę, że w tekstach francuskiej prasy informacyjnej można wyodrębnić gatunek³ wspomnieniowy. Chodzi o różnego rodzaju artykuły (jak kilkustronicowe biografie czy wspomnianie zmarłego przez najważniejsze osoby w kraju na łamach prasy), które we Francji prasa publikuje z dużą intensywnością (minimum 10 artykułów dziennie) zawsze przez okres 4–5 dni po śmierci danej osoby publicznej. Jest to swoiste oddawanie hołdu zmarłym w świeckim wymiarze: teksty związane ze śmiercią znanych osób publicznych zajmują przez prawie tydzień pierwsze strony i najważniejsze rubryki wiodących dzienników w kraju, a często publikuje się nawet specjalne ich wydania – w całości poświęcone życiu zmarłego. Jest to wyjątkowa aktywność francuskiej prasy głównego nurtu, nieznana w Polsce. Potężna produkcja medialna ma dwojaki efekt, z jednej strony stymuluje wytwarzanie i utrwalanie pamięci o danej osobie, z drugiej – pomaga przepracować poczucie osamotnienia i utraty na poziomie wspólnoty.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie wyników analizy korpusu przykładów pod kątem formalnym francuskiego dyskursu wspomnieniowego. Na podstawie dotychczasowych obserwacji ustalono pięć charakterystycznych markerów językowych, tzn. form wyrażen anaforycznych

2 Dyskurs we francuskiej lingwistyce jest dobrze ugruntowanym pojęciem badawczym, bowiem od lat 70. XX w. cieszy się niezmiennym zainteresowaniem językoznawców i analityków dyskursu. Przedstawiciele francuskiej szkoły analizy dyskursu pojmują dyskurs jako specyficzny rodzaj wypowiedzania, który cechują – intencjonalność, subiektywność, heterogeniczność, dialogiczność, zmienność w czasie, czy zinstytucjonalizowanie (cf. Chruściel 2018). Wreszcie, co najistotniejsze z punktu widzenia niniejszego badania – dyskurs jest także miejscem wytwarzania znaczeń społecznych. Wspólnym mianownikiem badań wpisujących się w ten nurt jest obranie dyskursu medialnego jako przedmiotu badań (Veniard 2013, Moirand 2007, Cislaru 2008, Calabrese 2014, Mortureux 1993), co jest charakterystyką tzw. nowej francuskiej analizy dyskursu – obejmującej prace ukazujące się regularnie od połowy lat 80. do teraz. Na początku, tj. od lat 70. do połowy lat 80, francuscy dyskursywiści analizowali dyskurs nacechowany ideologicznie (cf. Provost 1969, Maldidier 1971a, 1971b, Guespin 1971, Courtine 1981, Sériot 1986). Mimo różnic na poziomie przedmiotu badań (dyskurs polityczny vs. medialny), niezmiennie pozostają związki francuskiej analizy dyskursu z lingwistyką, w szczególności z teorią wypowiedzania (Benveniste 1966, 1974).

3 *Gatunek* rozumiemy za Bachtinem, jako „względnie trwałe pod względem tematycznym, kompozycyjnym i stylistycznym typ wypowiedzi, ukształtowany w zależności od funkcji (naukowej, technicznej, publicystycznej, praktycznej, obyczajowej) oraz specjalnych, właściwych każdej sferze, okoliczności obcowania językowego” (Bakhtine 1984: 354).

selekcjonowanych przez dziennikarzy, które – jak zakładamy – są regularne, nieprzypadkowe i skodyfikowane kulturowo. Praca stanowi część przygotowywanej rozprawy doktorskiej na temat substytucyjności w dyskursie wspomnieniowym.

Koncepcje anafory w językoznawstwie francuskim

Jako że polscy badacze raczej postrzegają anaforę w ujęciu retorycznym⁴, jako figurę polegającą na powtórzeniu tego samego wyrażenia na początku kolejnych wersów czy zdań utworu – niezbędne w tym miejscu wydaje się pobieżne przedstawienie dorobku francuskich badaczy: koncepcji tekstowej i pamięciowej centralnego zjawiska omawianej analizy. Anafora (gr. *ana-* „wstecz”, *-phorein* „który odsyła do”) to „powtórzenie segmentu dyskursu (tzw. poprzednika) poprzez wyrażenie anaforyczne” (*Le Robert*); mechanizm, który polega na różnego rodzaju powtórzeniach. Może wystąpić w dowolnym miejscu zdania, nie tylko na jego początku. Ponadto anafora rzadko jest dosłownym powtórzeniem swojego poprzednika. W ten sposób, używając różnych przeformułowań, mówca może przekazać swój stosunek do przedmiotu odniesienia.

Koncepcja tekstowa anafory

O anaforze lingwistycznej mówimy w pierwszej kolejności jako o mechanizmie odniesienia, łączącym wyrażenie językowe z elementem świata rzeczywistego. W zależności od sposobu selekcjonowania desygnatu (przedmiotu odniesienia) rozróżniamy wyrażenie anaforyczne (a) – desygnat lokalizowany poprzez tekst – lub deiktyczne (b) – gdy wyrażenie odsyła do desygnatu poprzez parametry sytuacji komunikacyjnej:

- a) *Paul a enlevé son chapeau. Il avait trop chaud.* / *Paul* zdjął swój kapelusz. Było *mu* zbyt gorąco.⁵
- b) *La porte est ouverte.* / *Drzwi* są otwarte. (Kleiber 1991:3)

Z uwagi na swoją niewystarczalność⁶, kryterium lokalizacji desygnatu często jest uzupełniane o kryterium zależności interpretacyjnej między członami anafory, zgodnie z którym anafora to relacja

4 O czym może świadczyć także większość słowników ogólnych języka polskiego (SJP, PWN), za którymi anafora to: a) „figura stylistyczna polegająca na rozpoczynaniu kolejnych wersów od tego samego wyrazu lub grupy wyrazów” (SJP); b) «figura stylistyczna polegająca na powtórzeniu tego samego wyrazu lub zwrotu na początku kolejnych zdań, wersów, zwrotek» (SJP PWN). Koncepcję językoznawczą anafory odnotowuje Encyklopedia Językoznawstwa Ogólnego. Jest to: „relacja, która wiąże ze sobą 2 wyrażenia: anaforyzowane i anaforyczne, występujące bądź w tym samym zdaniu, bądź w różnych zdaniach należących do jednego wypowiedzenia wielozdaniowego, określanego jako tekst spójny. Wyrażenie anaforyczne, które nie ma własnego sensu, stanowi swoisty odsyłacz do wcześniej użytego wyrażenia anaforyzowanego, zwanego poprzednikiem (antecedensem) relacji anaforycznej, z którego dopiero odczytać można komunikowany sens” (Polański 2003).

5 Wszystkie przykłady zostały przetłumaczone dosłownie przez Autorkę, celem zachowania klarowności wywodu. Z tego względu zachowane zostały, m.in. formy zaimkowe w funkcji podmiotu.

6 Chodzi o tzw. anafory bez poprzednika, w których – zgodnie z kryterium lokalizacji desygnatu – nie ma mowy o relacji anaforycznej, mimo iż to właśnie tekstowy poprzednik umożliwia interpretację wyrażenia (zaimka osobowego *en*), jak w przykładzie:

(c) *Paul a tué trois lions. Pierre en a tué cinq.* / *Paul* zabił *trzy* lwy. *Pierre* zabił *ich* pięć. (Kleiber 1991:7).

między dwoma wyrażeniami, z których jedno jest interpretacyjnie zależne od drugiego, co ilustrują definicje anafory: „zależność interpretacyjna pomiędzy dwoma segmentami tekstu” (cf. Todorov, Ducrot, 1972), czy ta autorstwa Georges’a Kleibera, zdaniem którego wyrażenie anaforyczne (określane niekiedy mianem następnika) to takie, którego „interpretacja zależy od innego wyrażenia (lub innych wyrażen) wskazanych w tekście i nazywanych poprzednikiem (antecedensem)” (Kleiber 1993:22). W tradycyjnym (tekstowym) ujęciu anafory lingwistycznej oba elementy, tzn. wyrażenie anaforyczne i anaforyzowane znajdują się w tej samej przestrzeni tekstowej. Liczne są przykłady, gdzie anafora to relacja substytucji, w której zaimek (wyrażenie anaforyczne, zależne interpretacyjnie od poprzednika tj. wyrażenia anaforyzowanego) zastępuje inne słowo w tekście:

- d) *Pierre est venu. Il repartira demain./ Pierre przyjechał. On wyjedzie jutro.* (Corblin 1985 : 178)

Koncepcja pamięciowa anafory

W latach 80. XX w. we Francji rozwija się druga – pamięciowa, zwana też kognitywną (Charaudeau, Maingueneau 2002) – koncepcja anafory⁷. Anafora pamięciowa bywa opisywana jako egzofora (gr. *exo-* „na zewnątrz”), natomiast koncepcji tekstowej zjawiska odpowiada endofora (gr. *endon-* „wewnątrz”), co nawiązuje do opisanego rozróżnienia wyrażen na anaforyczne i deiktyczne (Rębkowska 2022: 65). Pojęcia endo- i egzofory pojawiają się na gruncie badań anglosaskich. (cf. Halliday, Hasan 1976): wyróżnia się egzoforę *in praesentia* i egzoforę *in absentia* w zależności, czy odniesienia dokonuje się w oparciu o sytuację pozajęzykową momentu interakcji werbalnej (e), czy o obecność danego elementu w pamięci podmiotu mówiącego (f):

- e) *Je t’ai apporté le livre./ Przyniosłem Ci książkę.* (wypowiadający to zdanie trzyma książkę w ręku);
f) *Cette situation me déplait./ Nie podoba mi się ta sytuacja.* (uwydatniona w pamięci wypowiadającego).

W odróżnieniu od podejścia tekstowego, koncepcja pamięciowa anafory zakłada więc, że poprzednik wyrażenia anaforycznego może znajdować się nie tylko w tej samej przestrzeni tekstowej, ale także poza nią – w magazynie zbiorowej pamięci społeczno-kulturowych danych (Rębkowska 2022: 68–69). Odczytanie wyrażenia anaforycznego wymaga zatem odesłania do pamięci danej społeczności.

Istotne w rozwoju koncepcji pamięciowej anafory jest zaproponowane przez Kleibera (1990) pojęcie uwydatnienia (fr. *saillance*), zgodnie z którym przeciwstawia się wyrażenia anaforyczne, tj. odsyłające do desygnatu „znanego” (fr. *connu, donné*), czy też obecnego, uwydatnionego w pamięci mówiącego w sytuacji komunikacyjnej (fr. *focus*) i wyrażenia deiktyczne, które wprowadzają desygnat „nowy” (fr. *nouveau*), jeszcze nieuwydatniony w pamięci (Kleiber 1990: 245–246). Kleiber wskazuje, że wyrażenia traktowane jako deiktyczne w koncepcji tekstowej, dzięki wprowadzonemu kryterium dostępności desygnatu (fr. *accessibilité du référent*) w pamięci podmiotu mówiącego i opozycyjnych

7 „Przez długie lata ograniczona do koncepcji tekstowej, anafora przez ostatnie 20 lat stała się tematem licznych prac z zakresu lingwistyki dyskursu, językoznawstwa kognitywnego czy pragmatyki. Jako niezwykle złożone zjawisko dyskursywne, anafora obejmuje szereg mechanizmów informacyjnych, pamięciowych i inferencyjnych, które próbujemy uchwycić w modelach językowych i psychojęzykowych” (Fossard, Béguelin 2014: 9).

konceptów „znanego” i „nowego” mogą być interpretowane anaforycznie bez potrzeby odnoszenia się do kontekstu poprzedzającego zdania (g):

g) *Je ne l'ai pas vu depuis des mois.* / Nie widziałem **go** od miesięcy. (Bosch 1983: 203)

Istotne w znalezieniu „dobrego” desygnatu jest zastosowanie przez mówiącego takiego określenia, które rozmówca zinterpretuje poprawnie, ponieważ najlepiej odnosi się do jego pamięci o docelowym desygnacie (Kleiber 1990: 246).

Anafora pamięciowa, kluczowa dla konstrukcji znaczeń społecznych w dyskursie wspomnieniowym, ma więc naturę pozatekstową i pozasystemową, tj. nie można wskazać poprzednika tekstowego (endoforycznego) określonej nominacji⁸, który zgodnie z koncepcją tekstualną powinien znajdować się w tej samej przestrzeni tekstowej, by umożliwić interpretację wyrażenia anaforycznego. Nie ma także żadnego mechanizmu gramatycznego lub semantycznego (na poziomie systemu, tj. *langue*), który można by wskazać, aby wytłumaczyć wystąpienie tej nominacji w tekście. Relacja anaforyczna pomiędzy elementem wyjściowym X a następnikiem, czyli elementem Y, który go zastępuje, w dyskursie wspomnieniowym nie wynika z systemu (np. z relacji leksykalnych istniejących w systemie języka), ale odsyła do pamięci zbiorowej, a także do ogólnych zasobów wiedzy pozajęzykowej, elementów kultury, wiedzy społeczno-politycznej, cywilizacyjnej i poszerza pole do swobodnego kształtowania znaczeń. Wynika to z faktu, iż dyskurs wspomnieniowy, obejmujący tematycznie wspomnienia i biografie zmarłych, w sposób szczególnie odwołuje się do pamięci, wiedzy pozajęzykowej oraz interdyskursu. Anaforę rozpatrujemy zatem w perspektywie „pamięciowo-dyskursywnej” i opisujemy za Cornishem jako „mechanizm (realizowany za pośrednictwem tekstu) pozwalający na przywołanie pewnych informacji z pamięci, zapewniający strukturyzację i progresję dyskursu” (Cornish 2006), a także sposób zarządzania pamięcią, która jest (współ)konstruowana przez uczestników sytuacji komunikacyjnej na podstawie kontekstu językowego i pozajęzykowego (Cornish 2021).

Metodologia badań

Zjawisko anafory znalazło wykorzystanie w konstrukcji *paradygmatu desygncyjnego*, zwanym też „paradygmatem przeformułowań” (fr. *paradigme de reformulants*), stanowiącym podstawę metodologiczną przeprowadzonej analizy, zdefiniowanym jako wirtualna „lista syntagm, głównie rzeczownikowych, czasem czasownikowych, występujących w koreferencji ze słowem wyjściowym w danym dyskursie” (Mortureux 1993 : 2). Anafory (zebrane razem z kataforą pod hiperonimem diafora) są według autorki jednym z narzędzi metodologicznych w ustalaniu paradygmatu desygncyjnego, „mechanizmem zapewniającym tekstualną spójność, który odgrywa ważną rolę także w zjawisku przeformułowania (...), a którego działanie nie sprowadza się wyłącznie do funkcjonowania zaimków czy rodzajników, ale przede wszystkim bazuje na relacjach leksykalnych między rzeczownikami w syntagmach nominalnych” (Mortureux 1993: 3). Mortureux opisuje także poszczególne etapy konstrukcji i analizy paradygmatu

8 Nominację francuscy analitycy dyskursu pojmują dwojako. Po pierwsze, jako kluczowe zjawisko nadawania znaczenia społecznego. W tym ujęciu jest to „akt przypisywania danego wyrażenia językowego pewnemu segmentowi rzeczywistości pozajęzykowej” (Veniard 2013:17). Po drugie, nominacje to przeformułowania (reformulacje) słowa wyjściowego (Mortureux 1993) – tj. nazwy własnej – osoby zmarłej które układają się – na poziomie tekstu – w sieci anaforyczne, a na osi paradygmatycznej – w wirtualną listę pojęć koreferencyjnych.

desygnacyjnego, które stanowią inspirację metodologiczną przeprowadzonej przez nas analizy dyskursu wspomnieniowego.

Pierwszym etapem, związanym ze specyfiką analizowanego materiału, był dobór osób, którym poświęcono dyskurs wspomnieniowy we francuskiej prasie głównego nurtu. Sieć anafor została ustalona dla pięciu aktorów. Są to:

1. Jan Paweł II (zm. 2 IV 2005);
2. Johnny Hallyday (zm. 5 XII 2017);
3. Jacques Chirac (zm. 26 IX 2019);
4. Diego Maradona (zm. 25 XI 2020);
5. Elżbieta II (zm. 8 IX 2022).

Tak dobrany materiał jest wystarczająco szeroki, aby z jednej strony uchwycić regularności w nominacji, a z drugiej strony ustalić różnice budowania wspomnień w zależności od statusu społecznego zmarłej osoby.

Następnie należało określić tzw. *moment dyskursywny* (fr. *moment discursif*), tzn. okres wzmożonej produkcji medialnej (Moirand 2007:5). W przypadku dyskursu wspomnieniowego wynosi on średnio 4–5 dni po śmierci znanej osoby publicznej.

Dalej, z wykorzystaniem wyszukiwarki *Europresse*, miała miejsce ręczna zbiórka korpusu artykułów, a następnie przykładów, tj. wyrażen anaforycznych w badanym dyskursie. Wówczas wyodrębniliśmy i zinterpretowaliśmy anafory pamięciowe, tzn. bez poprzednika tekstowego. Ostatecznym celem badań jest ustalenie znaczenia społecznego nazw osób zmarłych i istnienia gatunku wspomnieniowego, dlatego istotna była analiza form wyrażen anaforycznych przedstawiona w następnym punkcie.

Markery językowe charakterystyczne dla dyskursu wspomnieniowego

Przeprowadzona według wyżej opisanej metodologii analiza dyskursu wspomnieniowego pozwoliła na wyodrębnienie pięciu markerów językowych właściwych temu gatunkowi. Są to: stopień najwyższy, wyrażenia deiktyczne, wyrażenia z pola leksykalnego *rodzina*, metafora i antonomazja, a każdemu z nich zostanie poświęcony osobny podpunkt.

Stopień najwyższy

Użycie przymiotników w stopniu najwyższym w dyskursie wspomnieniowym pozwala na podkreślenie swoistej doskonałości zmarłego w określonej kategorii, mianowicie: jest on najlepszym przedstawicielem w swojej dziedzinie, co pokazują przykłady 1–6, wydobywające osiągnięcia na boisku Diego Maradony (1–3), długowieczność i idące za nią najdłuższe w historii panowanie Elżbiety II (4), osiągnięcia artystyczne Johnny’ego Hallydaya (5), czy bezprecedensowy stosunek wobec mediów Jana Pawła II (6).

1. Neapol oddaje poruszający hołd swojemu **największemu** piłkarzowi. (*Le Monde*, 27.11.2020)⁹
2. Bóg dał światu **najlepszego i najbardziej utalentowanego** piłkarza wszechczasów. (*Le Figaro*, 27.11.2020)
3. Wokół stadionu San Paolo, oświetlonego przez cały wieczór w hołdzie **największemu** piłkarzowi w historii Neapolu, tłumy zebrały się najliczniej. (*Le Monde*, 27.11.2020)
4. Śmierć **najdłużej urzędującego** przywódcy na świecie zdołała zjednoczyć we wspólnym hołdzie nawet nieprzejednanych dotąd wrogów. (*Le Monde*, 10.09.2022)
5. Francja oplakuje swoją **największą** gwiazdę. (*Le Parisien*, 7.12.2017)
6. Koniec **najbardziej przyjaznego mediom** następcy świętego Piotra. (*Le Monde*, 4.04.2005)

Należy odnotować istotną rolę analizy kontekstu poziomego, tj. syntagmatycznego w opisie tego markera. Jak pokazują przykłady powyżej, same przeformułowania słowa wyjściowego (nazwy własnej zmarłego), będące tym samym wyrażeniami anaforycznymi i elementami składowymi sieci anaforycznej tekstu, pozwalają na określenie desygnatu, jednak to towarzyszący im epitet umożliwia wyrażenie, charakterystycznej dla dyskursu wspomnieniowego, doskonałości w danej kategorii. Z kolei rolę wyrażenia anaforycznego jest identyfikacja zmarłego na planie ontologicznym, zaś na planie semantycznym czy ściślej mówiąc semantyczno-dyskursywnym przyczyniają się do konstruowanego przez media znaczenia społecznego zmarłego. Przymiotnik „największy” powtarza się niezależnie od statusu społecznego oraz domeny aktywności zmarłego, będąc najbardziej uniwersalnym markerem stopnia najwyższego.

Deiktyki osobowe

Kolejnym markerem w opisie którego ważną rolę odgrywa analiza kontekstu syntagmatycznego są wyrażenia deiktyczne osobowe.¹⁰ Tylko uwzględnienie tych wyrażen w obrębie zdania (8–13), czy nawet szerszego kontekstu (7) pozwala ona na ich poprawną interpretację:

7. **Nasz** ostatni przywódca kraju, który osobiście doświadczył wojny. (*Le Figaro*, 27.09.2019)
8. Francja oplakuje **swoją** największą gwiazdę. (*Le Parisien*, 7.12.2017)
9. Polska dzielnica oplakuje **swojego** papieża. (*Le Parisien*, 4.04.2005)
10. Wczoraj wikariusz Rzymu, kardynał Camillo Ruini, oficjalnie poinformował mieszkańców Rzymu o śmierci **ich** „pasterza”. (*Libération*, 4.04.2005)
11. Zjednoczone Królestwo oplakuje **swojego** władcę. (*Le Figaro*, 9.09.2022)
12. Argentyna oplakuje **swojego** „Pibe de Oro”. (*Le Monde*, 27.11.2020)
13. Argentynńczycy żegnają **swojego** bohatera. (*Le Figaro*, 27.11.2020)

9 Wszystkie przykłady (1-24) zostały wyekscerpowane z dotychczas zanalizowanego materiału badawczego, tj. artykułów prasowych (pochodzących z dzienników wskazanych w nawiasach okrągłych) i przetłumaczone dosłownie przez Autorkę.

10 Jedno z kluczowych pojęć językoznawstwa wypowiedziania (cf. Benveniste 1966, 1974): rozróżnienie deiktyków osobowych (*ja*, *ty* vs. *on*) i ich pochodne, tj. zaimki dzierżarzce, pozwala uchwycić rolę parametrów sytuacji komunikacyjnej – „*ja*” może być zinterpretowane wyłącznie w danej sytuacji komunikacyjnej, podobnie jak „*ty*”, podczas gdy „*on*” jest tzw. nie-osobą (fr. *la non-personne*), raczej przedmiotem mówienia zachodzącego pomiędzy „*ja*” i „*ty*”, aniżeli uczestnikiem sytuacji komunikacyjnej.

W zależności od pochodzenia zmarłego zaimki dzierżawcze pochodzące od deiktyków osobowych pozwalają podkreślić jego przynależność do francuskiej wspólnoty (7–8) albo powiązać go z inną pogrążoną w żałobie wspólnotą (9–13). O ile przykłady 7., 9. oraz 11.–13. wskazują na rzeczywiste pochodzenie geograficzne zmarłego (Francuz Jacques Chirac, Polak Karol Wojtyła, Królowa Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii Elżbieta II, Argentyńczyk Diego Maradona), tak przykład 8. odwołuje się raczej do kulturowej wiedzy pozajęzykowej, mianowicie: popularności we Francji pochodzącego z Belgii piosenkarza Johnnny’ego Hallydaya. Z kolei przykład 10. jest o tyle interesujący, że do rozszyfrowania wyrażenia anaforycznego „pasterz” [Rzymu], tzn. poprawnej identyfikacji tożsamości zmarłego, niezbędne są dwie informacje o charakterze językowym: po pierwsze, wiedza o zawartym w nim znaczeniu przenośnym leksemu „pasterz” dla określenia „osoby duchownej rozpatrywanej w kategoriach opieki, jaką musi sprawować nad wiernymi powierzonymi jej pieczy” (TLFi), po drugie, znajomość frazeologizmu *biskup Rzymu* dla określenia papieża Kościoła katolickiego.

Pole leksykalne *rodzina*

Leksemy pochodzące z pola leksykalnego *rodzina*, funkcjonujące jako wyrażenia anaforyczne, tj. zastępujące w tekście nazwę własną zmarłego, dodają do konstytuowanego znaczenia społecznego punkt widzenia „utruty”, ponieważ strata spowodowana śmiercią tej osoby jest tak dotkliwa, jak w przypadku odejścia najbliższych osób i krewnych. Podobnie jak wyrażenia deiktyczne, przykłady 14–15 zawierające leksemy z pola leksykalnego *rodzina* wpisują się w punkt widzenia „wspólnota”, odwołując się do określeń członków wspólnoty rodziny. Poniżej przedstawiamy przykłady (14–15) tego markera w przeanalizowanym dyskursie wspomnieniowym:

14. 91-lletnia Line Renaud jest głęboko dotknięta odejściem byłego prezydenta, jej przyjaciela, **jej brata**, którego podziwiała i głęboko kochała. (*Le Parisien*, 28.09.2019)

15. „Polska utraciła **matkę**, ponieważ Papież dbał o nią, jak matka dba o swoją rodzinę”, powiedział Lech Wałęsa, były szef NSZZ „Solidarność” i pierwszy postkomunistyczny prezydent Rzeczypospolitej. (*Libération*, 4.04.2005)

W przykładzie 14. słowo „brat” [Line Renaud] nie odwołuje się oczywiście do faktycznego pokrewieństwa artystki z byłym prezydentem Francji, ale raczej do łączącej ich długoletniej głębokiej przyjaźni. Natomiast przykład 15. pokazuje nadrzędność metaforyki wobec rodzaju gramatycznego i płci zmarłego, ponieważ antroponim Jan Paweł II został zastąpiony w dyskursie wspomnieniowym leksemem „matka”. Poprzez powołanie się dziennika *Libération* na źródło wypowiedzi, tj. prezydenta Lecha Wałęsę, możemy przypuszczać także odwołanie do silnie zakorzenionego w polskiej kulturze toposu matki (Matki Polki), nade wszystko stawiającej dobrostan swojej rodziny, toteż jej utrata jest szczególnie bolesna.

Metafora

Obecne jako przeformułowania słowa wyjściowego metafory łączy mniej lub bardziej eksplicytne podobieństwo do obiektów kultury niematerialnej i materialnej. Wyrażenia anaforyczne zebrane pod tym markerem językowym prezentujemy w serii przykładów 16–26.

16. To światowa gwiazda, dla moich dziadków jest **legendą**. (*Le Parisien*, 7.12.2017)
17. Pele: [Ja] straciłem bliskiego przyjaciela, a świat stracił **legendę**. (*Le Figaro*, 27.11.2020)
18. **Legenda** piłki nożnej, znana zarówno z genialnych zagrań, jak i wszelkiego rodzaju ekscesów, zmarła w środę w Buenos Aires na skutek zatrzymania akcji serca. (*Libération*, 26.11.2020)
19. Bezwarunkowy kibic sportowca robi sobie przerwę, ponownie nakłada maseczkę i wymienia najważniejsze jego zdaniem zalety byłego argentyńskiego zawodnika, absolutnej **ikony** w swoim kraju. (*Le Monde*, 27.11.2020)
20. Wielka Brytania oplakuje stratę światowej **ikony**. (*Le Monde*, 10.09.2022)
21. **Ikona** na całym globie przetrwała stulecie historii, nigdy się nie poddając. (*Libération*, 9.09.2022)
22. Bliscy, politycy i artyści oddają hołd **pomnikowi** narodowego dziedzictwa. (*Le Monde*, 7.12.2017)
23. Mam nadzieję, że zostanie pochowany w Panteonie, zasługuje na to, jest **Wieżą Eiffla**. (*Le Monde*, 8.12.2017)
24. Zniknęła nie tylko starsza pani, ale cała **dawna Europa**. (*Le Figaro*, 10–11.09.2022)
25. Requiem dla **dawnego świata** (tytuł, *Le Monde*, 2.10.2019)
26. **Opoka** dla swojego królestwa (tytuł, *Le Figaro*, 9.09.2022)

Dość uniwersalnymi metaforami dyskursu wspomnieniowego jest użycie przenośne „legendy” jako „osoby otoczonej niezwykłą sławą” (*Larousse*) oraz „ikony” w znaczeniu: „osoby, która uosabia daną społeczność, trend lub modę.” (*Larousse*), które odnoszą się do zmarłych niezależnie od ich statusu społecznego – od piosenkarza (16), poprzez piłkarza (17–19) aż do monarchii (20–21). Użycie tych metafor w pośmiertnych wspomnieniach na łamach prasy, podobnie jak stopnia najwyższego przymiotników afektywnie pozytywnych (patrz: punkt 4.1.), wpisuje się w punkt widzenia „doskonałość” właściwy analizowanemu gatunkowi.

Z kolei metaforami różnicującymi poszczególnych zmarłych są przykłady 22–26. Analiza korpusu artykułów wykazała, że tylko uwielbiany przez pokolenia Francuzów Johnny Hallyday zestawiany jest z pomnikiem, w znaczeniu „osoby, której cechy czynią ją ponadprzeciętną” (*Larousse*), czy *par extension* z najpopularniejszym, wręcz symbolicznym francuskim monumentem – Wieżą Eiffla. O ile metafora monumentu może wskazywać na nieprzemijalność zmarłego, który w końcu „na zawsze pozostanie w naszych sercach i pamięci”, o tyle w dyskursie wspomnieniowym poświęconym politykom, którzy szczególnie „naznaczyli XX wiek” stają się oni symbolem minionego porządku i rzeczywistości (przykłady 24–25). Ostatni przykład metafory pojawił się tylko w odniesieniu do królowej Elżbiety II i jej niezłomnego charakteru, który uczynił z niej wieloletnią opokę, „symbol stanowczości lub niewrażliwości” (*TLFi*) czy „silną, odporną osobę, która nie przejawia nadmiernej wrażliwości” (*Larousse*) dla Zjednoczonego Królestwa.

Antonomazja

354

Ostatnim markerem pojawiającym się w dyskursie wspomnieniowym jest swoista antonomazja. Zebrane wyrażenia anaforyczne to: *francuski Elvis Presley* zamiast *Johnny Hallyday* (27) i *Don Juan polityki* zamiast *Jacques Chirac* (28).

27. Moim zdaniem to król rock'n'roll'a, **francuski Elvis Presley**. (*Le Parisien*, 7.12.2017)

28. (...) **Don Juan polityki**: lubi zdobywać władzę i cieszyć się nią, ale szybko się nuży swoimi podbojami. (*Le Monde*, 26.09.2019)

Poprzez tę figurę stylistyczną mówca przenosi cechy dystynktywne przywołanej postaci na zmarłego, a przez to asocjacja: Johnny Hallyday – francuski „król rock'n'roll'a”, Jacques Chirac – „odnoszący sukcesy w licznych podbojach” wdrukowuje się w pamięć danej społeczności. Dzięki pozytywnemu znaczeniu obu wyrażen marker również wpisuje się w punkt widzenia „doskonałość”.

Konkluzja

Anafora w dyskursie wspomnieniowym w sposób szczególny odwołuje się do pamięci danej społeczności o zmarłych, pozwalając na stosowanie przeformułowań nazwy własnej, tj. wyrażen anaforycznych w kluczowych elementach artykułu, jak tytuł czy lead. Postaci, którym poświęcono ten dyskurs są na tyle silnie obecne w pamięci zbiorowej, że niekiedy nie jest konieczne przywoływanie ich z imienia i nazwiska. Wykorzystują to dziennikarze, od początku tekstu posługując się dyskursywnym substytutem i konstruując znaczenie społeczne zmarłych. Przeprowadzona analiza dyskursu wspomnieniowego pozwoliła określić jego pięć charakterystycznych markerów językowych. W konsekwencji znaczenie społeczne zmarłych w dyskursie wspomnieniowym zawiera trzy punkty widzenia: „doskonałość” wyrażona m.in. przymiotnikami w stopniu najwyższym, antonomazją czy poprzez metafory oparte na podobieństwie do różnego rodzaju obiektów kultury; „wspólnotowość” i „utrata” manifestowane w dyskursie użyciem leksemów z pola leksykalnego *rodzina* i deiktyków osobowych konfrontujących „naszą” i „czyjąś” stratę po śmierci ważnej dla danej społeczności osoby. Kwestia pozostałych form językowych wyrażen anaforycznych w dyskursie wspomnieniowym pozostaje otwartym tematem przyszłych analiz, zarówno w tekstach prasowych, jak w innych gatunkach wypowiedzi.

Bibliografia

- Bakhtine, Mikhaïl (1984) *Esthétique de la création verbale*. Paris: Gallimard.
 Benveniste, Emile (1966) *Problèmes de linguistique générale. Tome 1*. Paris: Gallimard.
 Benveniste, Emile (1974) *Problèmes de linguistique générale. Tome 2*. Paris: Gallimard
 Bosch, Peter (1983) *Agreement and Anaphora. A Study of the Role of Pronouns in Syntax and Discourse*. London: Academie Press.
 Calabrese, Laura (2014) „L'événement en discours. Presse et mémoire sociale”. [W:] *Langage et société*. Vol. 150; 139–153.
 Corblin, Francis (1985) „Remarques sur la notion d'anaphore”. [W:] *Revue québécoise de linguistique*. Vol. 15/1; 173–195.

- Cornish, Francis (2006) „Discourse Anaphora”. [W:] Keith Brown (red.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier; 631–638.
- Cornish, Francis (2021) „L'anaphore revisitée : fonctionnements discursifs et interactionnels”. [W:] *Langue française*. Vol. 210; 9–20.
- Courtine, Jean-Jacques (1981) „Quelques problèmes théoriques et méthodologiques en analyse du discours, à propos du discours communiste adressé aux chrétiens”. [W:] *Langages*. Vol. 62; 9–128.
- Charaudeau, Patrick (1997) *Le discours d'information médiatique : la construction du miroir social*. Paris: Nathan.
- Charaudeau, Patrick, Dominique Maingueneau (2002) *Dictionnaire de l'analyse du discours*. Paris: Seuil.
- Chruściel, Patrycja (2018) „Pojęcie dyskursu we francuskiej lingwistycznej analizie dyskursu.” [W:] Aleksandra Drabina-Różewicz, Anna Momot (red.) *Język i kultura w komunikacji społecznej. Tradycja, teraźniejszość, perspektywy*. Wrocław: Stowarzyszenie Młodych Twórców „Kontrast”.
- Czachur, Waldemar, Artur Rejter, Marta Wójcicka (red.) (2024) *Lingwistyczne badania nad dyskursem. Kompendium*. Kraków: Universitas.
- Ducrot, Oswald, Tzvetan Todorov (1972) *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Seuil.
- Fossard, Marion, Béguelin Marie-José (2014) *Nouvelles perspectives sur l'anaphore. Points de vue linguistique, psycholinguistique et acquisitionnel*. Berne: Peter Lang.
- Guespin, Louis (1971) „Problématique des travaux sur le discours politique”. [W:] *Langages*. Vol. 23; 3–24.
- Halliday, Michael A. K., Ruqaiya Hasan (1976) *Cohesion in English*. London: Longman.
- Kleiber, Georges (1990) „Marqueurs référentiels et processus interprétatifs : pour une approche ‘plus sémantique’”. [W:] *Cahiers de Linguistique Française*. Vol. 11; 241–258. Georges Kleiber (1993) *Anaphores et pronoms*. Louvain-la-Neuve: Duculot.
- Malidier, Denise (1971a) „Le discours politique de la guerre d'Algérie : approche synchronique et diachronique”. [W:] *Langages*. Vol. 23; 57–86.
- Malidier, Denise (1971b) „Lecture des discours de De Gaulle par six quotidiens parisiens : 13 mai 1958”. [W:] *Langue française*. Vol. 9; 34–46.
- Moirand, Sophie (2007) *Les discours de la presse quotidienne. Observer, analyser, comprendre*. Paris: PUF.
- Polański, Kazimierz (2003) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Provost, Geneviève (1969) „Approche du discours politique : socialisme et socialiste chez Jaures”. [W:] *Langages*. Vol. 13; 51–68.
- Rębkowska, Agata (2022) „Nie tylko retoryczna. Anafora jako przedmiot badań językoznawstwa francuskiego”. [W:] *Prace językoznawcze*. Vol. XXIV/4; 63–79.
- Riegel, Martin, Jean-Christophe Pellat, René Rioul (1994) *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
- Veniard, Marie (2013) *La nomination des événements dans la presse. Essai de sémantique discursive*. Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté.

Online Sources

- Kleiber, Georges (1991) „Anaphore-deixis : où en sommes-nous ?” [W:] *L'Information Grammaticale*. Vol. 51. [Na:] www.persee.fr/doc/igram_0222-9838_1991_num_51_1_3231 (data dostępu: 15.11.2025).
- Mortureux, Marie-Françoise (1993) „Paradigmes désignationnels”. [W:] *Semen*. Vol. 8. [Na:] <http://journals.openedition.org/semen/4132> (data dostępu: 15.11.2025).
- Schnedecker, Catherine (2019) „De l'intérêt de la notion de chaîne de référence par rapport à celles d'anaphore et de coréférence”. [W:] *Cahiers de praxématique*. Vol. 72. [Na:] <https://journals.openedition.org/praxematique/5339> (data dostępu: 15.11.2025).

Sériot, Patrick (1986) „Langue russe et discours politique soviétique : analyse des nominalisations”. [W:]
Langages. Vol. 81; 11–41.